

ПРАВОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

В статті розглядаються проблеми правового регулювання соціальних відносин в умовах наростаючих тенденцій інформатизації суспільства. Серед актуальних проблем сучасного суспільства висвітлено питання глобалізації, захисту інформаційної сфери, юридичне визначення інформаційних відносин, подано філософське узагальнення можливостей правового поля України у вирішенні поставлених задач

Вступ

В 50-х – 60-х рр. минулого століття американські соціологи і філософи помітили зміну у соціальній стратифікації населення. Як показала соціальна статистика, у штаті Каліфорнія 80% працюючого населення були зайняті у сфері послуг. Ці данні вказують на перехід до нематеріального виробництва, тобто до послуг відомчого, інформаційного характеру. З виникненням нематеріальних відносин відбувається перехід суспільства в іншу стадію свого розвитку – інформаційну.

Аналіз досліджень і публікацій

Вперше в достатньо чіткому вигляді ідея інформаційного суспільства була сформована в кінці 60-х – поч. 70-х рр. ХХ століття. Запровадження самого терміну „інформаційне суспільство” приписують Ю. Хаяші, професору Токійського технологічного інституту. В його баченні інформаційне суспільство визначається як таке, в якому процес комп’ютеризації дасть людям доступ до надійних джерел інформації, забезпечить високий рівень автоматизації виробництва. При цьому зміниться і саме виробництво – „виробництво інформаційного продукту, а не продукту матеріального буде рушійною силою утворення і розвитку суспільства” [1, 29]. В сучасній філософській думці відносини, що виникають в „інформаційному суспільстві” називаються по-різному: Е. Тофлер називає їх „третьою хвилею”, Д. Белл – „постіндустріальним суспільством”, Р. Дарендорф – „постбуржуазним”. І. Масуда, голова Інституту інформаційного суспільства, висунув концепцію, згідно з якою інформаційне суспільство (він як і Ю. Хаяші використовує цей термін) буде безкласовим і безконфліктним – це буде суспільство гармонії, з невеликим урядом і державним апаратом. На думку Тофлера „третя хвиля”, що вже настала принесла з собою нові інститути, відносини, цінності [2]. „Техніка відкриває перед нами новий світ і нові можливості існування у ньому...” так дуже влучно помітив К. Ясперс. З вищесказаного випливає, що саме інформація стане основою відносин, що виникатимуть в такому суспільстві. Інформація стане продуктом виробництва – „коли знання залучаються до практичної переробки ресурсів, можна сказати, що саме знання, а не праця виступає джерелом вартості” [3].

Постановка завдання

У зв’язку з цим одразу постає питання: що ж таке інформація? „Інформація – це відомості, що передаються людьми усним, письмовим чи іншим способом (за допомогою умовних символів, технічних засобів та іншого). З середини ХХ ст. загальнонаукове поняття, що включає в себе обмін даними між людьми, людиною і машиною, машиною і машиною...” [4]. Тобто під інформацією можна розуміти будь-яку активну дію, що має хоча-б якийсь відомчий чи змістовий характер і може мати як матеріальне так і нематеріальне вираження. Саме під таким значенням виступає інформація у філософській науці, але це значення не зовсім співпадає з юридичним визначенням цього терміну. В юридичній науці під інформацією „...розуміють документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбувалися у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі” [5], тобто її матеріальне вираження, тим самим не охоплюючи всієї глибини цього визначення. Це пояснюється насамперед характером суспільних відносин, які регулює право – а саме суспільною значущістю. Але як було сказано вище суспільна значущість інформаційних відносин поступово зростає, то чи не значить це, що потрібно переглянути визначення інформації саме в юридичному плані, зважаючи на зростання її суспільної вартості. Постає питання: яка ж тоді інформація становить суспільну вартість і за якими критеріями потрібно оцінювати цю вартість? При розгляді цього питання актуальним є розділення інформації на „позитивну” (саме та інформація, яка є

рушійною силою розвитку, тобто своїм впливом здатна вплинути і впливає на еволюційний розвиток суспільства) і „негативну” (інформація, що навпаки призводить до деградації суспільства, має в багатьох випадках аморальний і незаконний зміст). Актуальним воно є тому, що наглядно показує, що не вся інформація, а лише її „позитивна” частина за своїм змістом є вартісною, тобто такою, що потребує правового захисту.

Розв’язання поставленої задачі

Стрімкий розвиток техніки наштовхує нас на думку, що критерієм суспільної вартості є також і кількість інформації, і цей погляд можна вважати вірним, адже різноманітні технічні пристрої дають нам змогу зберігати і використовувати великий об’єм інформації протягом тривалого часу, що є безумовно дуже важливим саме для визначення вартості. Таким важливим пристроєм, безперечно, став комп’ютер. Така швидка його інтеграція у найважливіші сфери суспільного життя стала завдяки різноманітним комп’ютерним програмам, що являються особливим видом інформаційного продукту, адже вони не тільки здійснюють математичні розрахунки, а й забезпечують діалог між машиною (носієм інформації) і людиною. Іншим критерієм вартості інформації буде та користь, яку може принести ця інформація. Саме за цим критерієм і можна вважати комп’ютерні програми вартісними як такими, що приносять користь. Третім критерієм цінності буде доступність такої інформації. Це перш за все залежить від простору, в якому вона буде поширюватися. Термін „простір” у людини невід’ємно пов’язаний з його матеріальним (фізичному) значенням, а саме – „об’єм” (мається на увазі довжина-висота-ширина). Але зважаючи на специфіку самої інформації простір її поширення не може лише обмежуватися „об’ємом”, він має набагато ширше значення.

Інформаційний простір може розглядатися і як суто технічне явище (адже деяка інформація передається за допомогою технічних засобів). В такому разі перше місце серед технічних способів передачі інформації займає Інтернет, що перетворився на важливе суспільне явище. Це пов’язане перш за все з його всеохоплюваністю, адже, напевно, неможливо назвати хоча б одну сферу суспільного життя, в яку б в тій чи іншій мірі не проникнув Інтернет. Інтернет – це „всесвітня мережа мереж” [6, 16], його „безмежність” вражає і ...насторожує, адже „чим більша територія, тим важче нею керувати” – саме ця давня мудрість у всій повноті відображає всю глибину проблеми: Хто і як повинен контролювати відносини у кіберпросторі, у тому числі і Інтернеті? На це питання якщо не всі, то принаймні більшість відповість – держава. Дійсно, адже держава – це гарант правопорядку, основною функцією якої є захист відносин, які виникають у суспільстві. Але як держава з своєю обмеженою територією зможе своїм впливом охопити ті відносини, які не мають меж? Безперечно – співробітництвом, прийняттям міжнародних нормативно-правових актів, які б регулювали міжнародне відносини у цій, безперечно, важливій сфері і забезпечували базисну підтримку (як інформаційну так і неінформаційну), адже „тільки влада, яка володіє необхідною інформацією, зможе сприяти розвитку і гарантувати незалежність країни” [7]. Цей процес в науці отримав назву – глобалізація. Розпочавшись у сфері економічних відносин, сьогодні він є характерним практично для всіх галузей людської діяльності – соціальної, культурної, політичної та інших. Перш за все, глобалізація – це зміни у міжнародному співтоваристві і мають переважно „зовнішнє вираження. Багато науковців схилиються до думки, що „глобалізація – це також і ряд змін усередині держави, зумовлений її розвитком” [8]. Відповідно до цього постає суто юридична проблема, пов’язана з приведенням внутрішнього законодавства України у відповідність з нормами міжнародного права, що в подальшому може призвести до створення глобальної правової системи у сфері регулювання відносин саме у інформаційному просторі. Поряд із державними інститутами впливу (правовий вплив) повинні існувати і громадські інститути (моральний вплив), що будуть забезпечувати захист інформаційних відносин, адже лише ініціатива, підтримана „знизу”, тобто від народу, буде дієвою і з її впровадженням вищими органами влади, адже має реальну дію лише те право, яке ґрунтується на моралі, є її формальним визначенням. Але одразу треба зазначити, що серед фахівців (насамперед у технічній сфері) існує вкрай негативне ставлення до самої ідеї правового регулювання відносин, які виникають в Інтернет-середовищі. В Інтернеті навіть була розповсюджена „Декларація незалежності кіберпростору” (автор Джон Берлоу), в якій проголошувалося право на свободу Інтернет-простору та принцип невтручання жодної з країн у регулювання Інтернет-відносин. Прихильники такої позиції вважають, що Мережа повинна залишатися „чистою” від законодавчого нормування і складати зону вільного пересування інформації, ідей, думок тощо. Вони свою думку аргументують тим, що вже увійшовши у мережу суб’єкт відносин тим самим абсолютно погоджується з „колективним” використанням його інформації, тобто якби його інформація починає „належати Мережі”. Але така позиція має досить утопічний характер і з перших днів своєї появи наштовхнулася на шквал критики. Адже поряд з „чесними громадянами кіберпростору” були і „нечесні”, які, використовуючи той факт,

що інформація „належить Мережі” і її поширення є вільним, почали використовувати цю незалежність для задоволення своїх потреб, перш за все матеріальних.

Ми дійшли висновку, що саме держава повинна втрутитися в інформаційні відносини. Постає питання: як? Специфіка інформаційних відносин, а саме сфера їх поширення, ставить перед державними органами важку проблему, а саме – розробка і втілення спеціальних методів впливу, які-б були дієвими саме у віртуальному просторі. Поряд з цим у спеціальній літературі нерідко можна зустріти висловлювання щодо певної неврегульованості відносин, які склалися сьогодні в Інтернеті. На думку авторів, необхідне створення спеціальних правових норм, які-б регулювали такі відносини так би мовити „з нуля”, тобто наголошується на потребі створення специфічної галузі права, яка об'єднувала б у собі всі норми, які-б регулювали відносини в кіберпросторі. Ми маємо справу з рідкісним випадком, „коли не існує освяченої століттями традиції і можна створювати „інформаційний кодекс”, озираючись лише на суспільну доцільність, європейські цінності та принципи метаправа” [9]. Поряд з цим повинно розглядатися питання про відокремлення з загального переліку інформаційних відносин тих, які „за своєю природою сприймають правове нормування, тобто можуть стати правовідносинами” [10]. Сьогодні вже визначилися певні різновиди відносин, які склалися в інформаційному суспільстві і які в першу чергу потребують правового опосередкування та визначення. По-перше, це відносини, пов'язані з функціонуванням Інтернету і доступом до нього. Саме ці відносини характеризуються взаємодією споживача і тих служб, які забезпечують доступ до Мережі. По-друге, відносини у сфері електронної комерції, які стають все більш домінуючими оскільки являють собою користь як споживачу (швидкість доставки і доступність), так і розповсюджувачу (їх оплата). По-третє, відносини щодо захисту авторських та інших виключних прав на об'єкти інтелектуальної власності, які розміщені в інформаційному просторі, зокрема в Інтернеті, а також ті, що пов'язані з функціонуванням у Мережі ЗМІ. Безпосередньо до об'єктів авторського права відносяться комп'ютерні програми, хоча „питання, у якому правовому полі здійснювати захист комп'ютерних програм, постало разом з їх появою та залишається актуальним і на сьогоднішній день” [10]. По-четверте, відносини, що виникають стосовно захисту конфіденційності інформації, запобігання розповсюдження інформації яка має кримінальний зміст. Захист цього різновиду відносин містить у собі найбільшу тяжкість, адже він зіштовхується з багатьма труднощами, пов'язаними з специфікою сфери їх поширення – її свободи і доступності. Навіть такий загальний перелік відносин, що виникають у інформаційному суспільстві, наочно свідчить, що вони є неоднорідними за своєю правовою природою. Важко навіть знайти чіткі критерії, які б дали змогу провести їх певну класифікацію. Різноманітність цих відносин найбезпосереднішим чином впливає і на характер їх правового регулювання. Тому особливого значення набуває пошук адекватних юридичних механізмів, здатних ефективно впливати на ці відносини, забезпечуючи їх всебічний розвиток.

Із зростанням значення інформаційних відносин в українському законодавстві з'явилися норми, які покликані охороняти ці відносини. Зокрема у новому Кримінальному кодексі від 15.09.2001р. Злочинам у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж відведено окремий розділ (Розділ XVI ст. 361-363), а також окремі статті, які регулюють інформаційні відносини, а саме частина 3 ст. 191 (Шахрайство вчинене з використання електронно-обчислювальної техніки) та ст. 200 (незаконні дії з документами на переказ, зокрема в електронному вигляді). Звичайно, на відміну від попереднього Кодексу, досягнуто певного прогресу щодо кваліфікації зазначеного виду злочинів. Але, урахуванням входження України у Європейська Співтовариство та підписання 23 листопада 2001 р. Європейської конвенції про кіберзлочинність, у якій чітко визначені види комп'ютерної злочинності і шляхи взаємодії урядів щодо боротьби з ними, виникла нагальна потреба реформування чинного законодавства. Адже відсутність міждержавних кордонів у глобальних інформаційних мережах є однією з основних особливостей, які потрібно враховувати при протидії та профілактиці комп'ютерних правопорушень. В цій конвенції передбачений виключний перелік діянь, які визнаються такими, що посягають на інформаційну безпеку як держави так і окремих осіб. Необхідно зазначити, що, за прогнозами провідних науковців у галузі інформаційної безпеки, вже найближчими роками можливе стрімке зростання кількості кіберзлочинів. Тому, обравши свій шлях розбудови інформаційного суспільства, Україна повинна здійснювати відповідні кроки щодо своєї інформаційної безпеки.

Висновок

Інформаційне суспільство, будучи порівняно молодим соціальним утворенням, з плином часу все швидше переходить з свого теоретичного в практичне вираження. Це пов'язано з об'єктивними факторами розвитку сучасного суспільства та є неминучим історичним переходом суспільства у

наступну стадію свого розвитку. Цей перехід зумовлює також і зміну суспільних відносин та інститутів, їх пристосуванням до потреб інформаційного суспільства. Поряд з цим виникає проблема визначення інформації як такої, а також з визначенням інформаційних відносин, що за своєю сутністю можуть виступати правовідносинами. У правовому врегулюванні провідне місце повинна відігравати держава, яка в свою чергу, зважаючи на особливості інформаційного суспільства, повинна переглянути методи свого впливу. Поряд з цим зростає роль і міжнародного співробітництва, що пов'язано з відсутністю кордонів у розрізі інформаційних відносин. Ця особливість перш за все пов'язана з зростанням прогресом технічних засобів передачі інформації, перше місце серед яких займає всевітня комп'ютерна мережа Інтернет. Зростання ролі Інтернету в суспільному житті передбачає і зростання уваги до відносин, що виникають в ньому з боку держави, хоча за свідченням деяких вчених ці відносини повинні бути абсолютно вільними від втручання з боку держави. Але зловживання свободою в інформаційному просторі призвело до зростання порушень як майнових, так і немайнових прав і свобод людей. Ці порушення дістали назву „кіберзлочини”, або злочини у сфері інформаційних технологій. Зростання суспільної небезпечності цих діянь призвело до приділенню їм все більшої уваги з боку законодавців, що відобразилося у новому Кримінальному кодексі від 15.09.2001 р. окремим розділом (а саме Розділ XVI „Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж”), а також рядом окремих норм закріплених у його статтях.

Шлях до інформаційного суспільства дуже важкий і нерозривно пов'язаний з законодавчим врегулюванням відносин, що виникатимуть у ньому, адже, як показує практика, лише захист відносин – необхідна умова для їх успішного розвитку і функціонування.

Список літератури

1. *Masuda Y.* The Information Society as Postindustrial Society. Wash.: World Future Soc., 1983. – 185 p.
2. *Тофлер Э.* Третья волна. М.: ООО «Фирма Издательство АСТ», 1999. – 782 с.
3. *Bell O.* The Social Frame Work of the information society. – Oxford, 1980. – 218 p.
4. *Новый энциклопедический словарь.* – М.: Научное издательство „Большая Русская Энциклопедия”, „Рипом Классик”, 2000 – с. 428.
5. *Закон України про інформацію* від 02.10.1992 р.
6. *Макарова М.А.* Електронна комерція: посібник – К., 2002. – 312 с.
7. *Nora S., Minc A.* The Computerization of Society. A report to the President of France. – Cambridge, 1980. – 180 p.
8. *Кремень Т.* Актори міжнародних відносин у глобалізованому світі. // Віче – 2003 – №11 – с. 65.
9. *Вісник Верховної Ради України* – 2001 – № 29 – с. 137.
10. *І. Жалінкова.* Правове регулювання Інтернет-відносин. // Право України – 2003 – № 5. – с. 51.